

ПРІОРИТЕТИ НОВОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АНКАРИ: ТУРЕЧЧИНА НА ШЛЯХУ ДО РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА

Світова економічна криза, яка найсильніше вдарила по західних країнах, на фоні одночасного зростання економік Китаю й ряду інших азійських держав, стала свідченням того, що сучасний світ зазнав кардинальних змін. Епоха однополюсного домінування США (та євроатлантичної цивілізації в цілому), яка, на думку багатьох дослідників, розпочалася після завершення холодної війни, виявилася нетривалим перехідним етапом розвитку системи міжнародних відносин, яка нині активно рухається у бік формування багатопольного світу. Новий потужний центр впливу, Китай, наразі активно просувається в регіони Середнього Сходу, Центральної Азії, Африки, намагаючись зайняти вакуум, який виник тут після послаблення позицій євроатлантичних країн.

За таких обставин переглянути засади своєї зовнішньополітичної доктрини прагне й Туреччина. Якщо раніше протягом багатьох десятиліть основним пріоритетом для Анкари був курс на інтеграцію до західної цивілізації та згодом вступ до ЄС, то сьогодні Туреччина демонструє багатовекторну, цілеспрямовану й динамічну зовнішню політику. Її мета – знайти своє місце у новій системі міжнародних відносин, переглянути власні інтереси на Близькому та Середньому Сході, окреслити свої зони впливу. Ініціатором цієї нової зовнішньої політики Анкари виступає проісламська правляча Партія справедливості і розвитку (ПСР), яка, починаючи з 2002 року, перебуває у Туреччині при владі. Головними ініціаторами нової зовнішньої політики країни є президент Туреччини А. Гюль, прем'єр-міністр Р.Т. Ердоган та голова МЗС А. Давутоглу. Вони ведуть активну роботу з просування інтересів Анкари на міжнародній арені, що підтверджується численними міжнародними зустрічами та заходами за їхньою участю.

В основі нової зовнішньополітичної доктрини Туреччини лежить концепція багатопольного світу, згідно з якою сучасний світ є багатопольярним і в ролі його полюсів виступають не окремі країни, а групи країн,

згуртовані навколо власного центру – одного з полюсів. Оскільки ці групи країн формуються в першу чергу на цивілізаційних засадах, то одним із таких полюсів має бути ісламський світ. Тому мета Туреччини – стати центром цього полюса.

Прагнучи стати лідером ісламського світу, Анкара спирається на низку власних переваг:

1. Туреччина є найбільш потужною економікою регіону і займає 17-те місце у рейтингу економік світу. Вона обігнала економіки всіх ісламських країн-експортерів нафти та економіку Ізраїлю, країни, яка є опорою Заходу на Близькому Сході¹. Туреччина здолала світову кризу з найменшими втратами і сьогодні є однією з економік світу, яка має найбільш швидкі темпи розвитку. Згідно з даними Міжнародного валютного фонду та Організації економічного співробітництва і розвитку, у 2010 році зростання економіки Туреччини складало 7%. Зазначені організації також прогнозують подальший розвиток турецької економіки у 2011 році – на рівні 4,5%².

2. Завдяки своєму вигідному географічному положенню та тривалій історії взаємовідносин із країнами Заходу Туреччина є політичним, культурним та економічним буфером між ісламським світом та євроатлантичною цивілізацією. Країна має значний потенціал у попередженні “зіткнення цивілізацій” і в налаштуванні діалогу між Заходом та ісламом³.

3. Туреччина протягом багатьох століть як Османська імперія вже була центром ісламського світу і тому має певну традицію лідерства в регіоні. Сьогодні нові зовнішньополітичні амбіції Анкари ґрунтуються на ідеї “неоосманізму”. Як зауважує голова МЗС Туреччини А. Давутоглу, “Ми – неоосмани і тому мусимо займатися сусідніми країнами. І навіть йти в Африку, адже існує спадок, який залишила після себе Османська імперія”⁴.

На думку російського дослідника А.Г. Гаджієва (Інститут вивчення Ізраїлю та Близького Сходу), у своїй зовнішній політиці Туреччина спирається не лише

на османський спадок, а й на ще більш давні історичні традиції сельджуків та аббасидів. А.Г. Гаджієв проводить певні паралелі між сучасною політикою Анкари та політикою окреслених давніх держав. Зокрема, згідно з ідеєю “газавату” багато століть тому сельджуки змогли захопити велику територію і створити власну імперію. Сьогодні Туреччина за останні кілька місяців упевнено рухається у бік розриву стосунків з Ізраїлем, що повинно сприяти зростанню престижу і зміцненню довіри до Туреччини серед ісламських країн. Також колись сельджуки з метою поширення свого впливу у регіоні активно використовували дервішів-проповідників. Сьогодні традиції своїх предків продовжують нурсісти. Що стосується Аббасидської імперії, то за часів її існування змінився характер верховної влади – з голови мусульманської армії халіф перетворився на голову всієї мусульманської громади, коли релігія почала значити більше, ніж етнічна приналежність. Сьогодні лідери Туреччини також основний акцент роблять на вірі, називаючи всіх мусульман братами, незалежно від їхньої національності і громадянства⁵.

Поворот Анкари до нової політики був викликаний не лише зміною міжнародної обстановки, а й фактичною неможливістю вступу країни до ЄС, адже Франція та Німеччина висловилися проти вступу Туреччини до Європейського співтовариства. Їх у цьому підтримала і значна більшість інших європейських країн. На сьогодні розширення Європейського Союзу ще не завершилося, але призупинилось, тому що продовжувати цей процес надалі неможливо. Наступний етап розширення ЄС якщо й буде, то лише через 7–10 років, і напевно Туреччина буде в колі цих країн.

Причини, які підштовхнули Туреччину до проісламської зовнішньої політики, також зумовлені й внутрішніми факторами. С. Кагаптай, науковий співробітник “Washington Institute for Near East Policy”, вважає, що Р.Т. Ердоган є далекоглядним політиком і наразі він реагує на зміни у турецькому суспільстві. Засіроків ісламської риторики ПСР турецьке суспільство знало змін і підтримує ідею політично об’єднаного мусульманського світу. Згідно з незалежним опитуванням, у Туреччині кількість людей, які ідентифікують себе

як мусульмани, між 2002 та 2007 роками збільшилась на 10 відсотків і сягнула майже половини населення. До того ж майже половина від цієї частини опитаних вважають себе ісламістами⁶. Обмежуючи відносини з Ізраїлем та поліпшуючи їх із сусідами, такими як Сирія та Іран, Р.Т. Ердоган підігрує настроям лівих і правих, секуляристів та ісламістів одночасно. Він підлаштовується під настрої виборців, яким уже не подобаються США й Ізраїль, водночас обстоюючи у зовнішній політиці національні інтереси⁷.

Ставлячи перед собою амбіційну мету стати лідером ісламського регіону та однією з найбільш впливових держав світу, Туреччина зосередила свою увагу на кількох пріоритетних напрямках зовнішньої політики.

Напрямок перший – вироблення нової системи міжнародних відносин, у якій країна відіграватиме одну із провідних ролей. Туреччину вже не задовольняє її існуюче становище держави, яка перебуває на периферії Західного світу і яку так і не хочуть приймати до ЄС. Виступаючи 29 травня 2010 року на засіданні третього міжнародного форуму “Альянсу цивілізацій” у Ріо-де-Жанейро, голова МЗС Туреччини А. Давутоглу зазначив: “Необхідно створити новий світовий порядок. На жаль, усі існуючі глобальні інститути, такі як ООН, Всесвітній банк та інші, сформовані внаслідок Другої світової війни, вже не відповідають сьогоденню”. На його думку, Туреччина на сьогодні являє собою регіональну надпотугу, яка претендує на повноправну участь у вирішенні глобальних проблем⁸.

Досягти цієї мети країні мусить допомогти амбіційний проект “Альянс цивілізацій”, за допомогою якого Туреччина зможе відігравати роль посередника між Заходом і Сходом, та активна участь Анкари у міжнародних справах у рамках ООН з питань врегулювання конфліктів. Окреслені заходи в перспективі повинні підвищити шанси Туреччини у боротьбі з іншими новими регіональними лідерами за статус постійного члена РБ ООН.

Проект “Альянс цивілізацій” було ініційовано колишнім генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном у 2005 році за підтримки прем’єр-міністрів Туреччини та Іспанії. Сьогодні він є другим за масшта-

бом світовим форумом після ООН, де обговорюються проблеми людства. Міжнародні форуми, які проводяться у межах “Альянсу”, нараховують до 100 країн-учасниць.

Мета “Альянсу” – поглиблення взаєморозуміння та співробітництва між країнами і народами різних культур і релігій. Разом з тим “Альянс” прагне вести боротьбу з деструктивними силами, які призводять до поглиблення поляризації суспільств і розпалюють екстремістські настрої.

Як зауважує голова МЗС Туреччини А. Давутоглу, «Сьогодні необхідно виробити нову систему цінностей і новий механізм... “Альянс цивілізацій”, який є другим за масштабами міжнародним форумом після ООН, пропонує саме такий механізм... Завдяки новій стратегії усі країни світу будуть більш відкритими й толерантними до різних цивілізацій і культур»⁹.

Головну роль в “Альянсі” сьогодні відіграють країни-засновники організації – Туреччина та Іспанія. “Альянс” активно займається реалізацією різноманітних проєктів та ініціатив у сфері міжкультурного діалогу, він є засновником Фонду для ЗМІ та центру з працевлаштування молоді на Близькому Сході.

“Альянсом” була розроблена мережа під назвою група друзів, до якої входять більшість країн світу та основні міжнародні організації, що підтримують цілі “Альянсу”. Фінансується “Альянс” за рахунок добровільного цільового фонду, який поповнюють уряди країн, міжнародні організації й установи, фонди, приватні особи.

Альянсом було укладено цілу низку угод зі співробітництва з провідними міждержавними організаціями світу: ЄС, Союзом для Середземномор'я, Організацією “Ісламська конференція”, Генеральним ібероамериканським секретаріатом та ін. Поглиблюється співробітництво “Альянсу” з міжнародними фондами. Зокрема, у лютому 2008 року в Марракеші (Марокко) на зустрічі керівників 20 найбільших фондів Америки, Європи, Близького Сходу й Азії було прийнято рішення щодо створення Міжнародної мережі фондів з метою взаємодії з “Альянсом” у таких сферах, як обмін інформацією й міжцивілізаційне культурне співробітництво¹⁰.

Другий пріоритетний напрямок зовнішньої політики Туреччини – активна регіональна політика, головною метою

якої є встановлення лідерства країни на Близькому Сході, у Центральній Азії та ісламському світі в цілому. Французька газета “Ле Монд” у своїй аналітичній статті під назвою “Турецькі дипломати вирушають на завоювання світу” голову МЗС країни з повагою називає “турецьким Кіссінджером” та вважає, що за нього Анкара все більше перетворюється у маяк для всього регіону. “Користуючись послабленням Єгипту та Саудівської Аравії й поліпшуючи відносини із сусідами – Сирією, Іраком, Грецією та Вірменією, – Туреччина перетворюється на провідного гравця на Близькому Сході”, – пише “Ле Монд”¹¹.

У рамках реалізації регіональної політики Туреччина передусім прагне вирішити проблеми із сусідами. Голова МЗС країни А. Давутоглу називає принцип “обнулення проблем” із сусідами одним з основних принципів зовнішньої політики Анкари⁸. Значна увага тут приділяється нормалізації стосунків із Вірменією та Грецією, відбуваються контакти на вищому рівні з керівництвом цих країн.

Процес покращення відносин Туреччини з Вірменією розпочався у 2008 році. У жовтні 2009 року країни уклали “Протокол щодо встановлення дипломатичних відносин” та “Протокол щодо розвитку двосторонніх відносин”. У квітні 2010 року лідери обох держав (прем'єр-міністр Туреччини Р.Т. Ердоган та президент Вірменії С. Саргсян) зустрілися у Вашингтоні. На жаль, домовитися вони не змогли, а вищенаведені документи так і не були ратифіковані парламентами обох країн, проте діалог між країнами вже розпочався.

З метою поліпшення відносин з іншою проблемною для Туреччини країною, Грецією, у травні 2010 року Р.Т. Ердоган відвідав з офіційним візитом Афіни. “Ми починаємо новий етап відносин із Туреччиною, зміцнюючи мир, стабільність і процвітання в усьому регіоні”, – заявив прем'єр-міністр Греції Георг Папандреу на зустрічі з Р.Т. Ердоганом. Країни вирішили перетворитися з потенційних агресорів на стратегічних союзників. Очікується, що вже найближчим часом вони врегулюють територіальні суперечки, які є перепорою для вступу Туреччини до ЄС. З другого боку, Греція зацікавлена у співробітництві з Туреччиною у межах

єдиного економічного простору, який може сформуватися на просторах колишньої Османської імперії. Якщо це станеться, то тоді європейський аутсайдер Греція тут зможе відігравати одну з ключових ролей.

Нормалізуються відносини Туреччини з Іраном. Якщо у 1990-х роках країни фактично перебували у стані ідеологічної війни (Іран активно втручався у внутрішні справи Туреччини, використовуючи політичний іслам та курдський фактор, мали місце прикордонні конфлікти), то в останні роки відносини значно поліпшилися. Туреччина імпортує іранську нафту та газ, а турецькі компанії втягнені до іранської економіки. Іран, у свою чергу, зайняв жорстку позицію щодо дій курдських бойовиків, пов'язаних з Робітничою партією Курдистану.

Туреччина бере активну участь і у врегулюванні іранської ядерної проблеми. У квітні 2010 року на саміті з ядерної безпеки у Вашингтоні голова МЗС Туреччини заявив, що Анкара вважає санкції недоречним заходом у вирішенні іранської проблеми. За ініціативи Туреччини 17 травня 2010 року голови МЗС Туреччини, Ірану та Бразилії уклали у Тегерані угоду щодо обміну іранського низькозбагаченого (до 3,5%) урану на високозбагачене (до 20%) паливо для тегеранського науково-дослідного реактора. Згідно з домовленостями обмін урану буде відбуватися на території Туреччини¹³. Таким чином, Бразилія та Туреччина, дії яких схвалила Японія та Індія, фактично втрутилися у вирішення іранської проблеми, що раніше було монополією п'ятих ядерних країн з РБ ООН. Якщо ця угода завершиться успіхом, то Туреччина значно підвищить свій імідж на міжнародній арені.

Туреччина робить спроби поширити свій вплив і на країни Африки, в першу чергу її ісламської частини. Анкара прагне допомогти вирішити проблему Сомалі. 21–23 травня 2010 року у Стамбулі під егідою ООН та уряду Туреччини відбулася конференція з пошуку шляхів забезпечення стабільності й миру у Сомалі. Голоували на конференції прем'єр-міністр Туреччини Р.Т. Ердоган та генеральний секретар ООН Пан Гі Мун. Участь у заході взяв і президент Сомалі шейх Шаріф Шейх Ахмед. Туреччина активно підтримує сомалійський помірковано-ісламський режим, який є ідеологічно близьким до турецького ре-

жиму. У Стамбульській декларації, яку було опубліковано за результатами форуму, містився заклик до сусідніх країн і міжнародного співтовариства підтримати Сомалі й допомогти їй позбутися політичної нестабільності. Також до декларації було включено пропозицію щодо створення міжнародного фонду, який би забезпечував передачу морських піратів до суду¹⁴. Таким чином, Туреччина прагне заручитися підтримкою африканських країн, які становлять майже одну третину складу Генеральної Асамблеї ООН. У масштабі всієї ООН підтримка африканських країн являтиме собою суттєвий важіль впливу. Вже сьогодні саме завдяки підтримці африканськими країнами Туреччини Анкара є непостійним членом Ради Безпеки ООН.

Туреччина також бере активну участь у вирішенні сунітсько-шіїтського конфлікту в Іраку, встановленні миру в Лівані, нормалізації відносин Боснії і Сербії, Афганістану й Пакистану. Для цього країна, починаючи з другої половини 2009 року, проводить численні зустрічі на вищому рівні з керівництвом Іраку, Сирії, Греції, Росії. Анкара прагне встановити схожі механізми відносин і з іншими сусідніми країнами, зокрема Болгарією й Україною¹⁵.

Усі окреслені заходи покликані підвищити політичний престиж Туреччини, продемонструвати значення Туреччини як посередника у міжнародних кризових ситуаціях. Це є також сигнал до того, щоб змінити імідж Туреччини як країни, підконтрольної США, і свідчить про те, що Туреччина проводитиме незалежну від США політику.

Окреме місце у зовнішній політиці Туреччини займають відносини з Ізраїлем. Ще кілька років тому Туреччина була одним з основних союзників Ізраїлю на Близькому Сході, але за останні роки ситуація кардинально змінилася. Оскільки Анкара прагне заручитися підтримкою ісламських країн у реалізації своєї нової зовнішньої політики, то дружні відносини з Ізраїлем можуть зруйнувати країні її ісламський імідж. Це є однією з причин того, чому Туреччина, починаючи з 2009 року, почала активно критикувати окупацію Ізраїлем Палестини та виступати за найскоріше вирішення палестинської проблеми. Керівництво обох країн робить гострі випадки у бік одне одного. Так, у квітні 2010 року голова МЗС Ізраїлю

порівняв турецького прем'єр-міністра Р.Т. Ердогана з Уго Чавесом та Муаммаром Каддафі, що викликало обурення МЗС Туреччини. Натомість Р.Т. Ердоган, перебуваючи у Франції, заявив, що "Головна проблема на Близькому Сході – це Ізраїль. Ізраїль продовжує дотримуватися окупаційних настроїв та провокаційної політики. І поки він не змінить цей підхід, проблеми Близького Сходу не будуть врегульовані"¹⁶.

З метою врегулювання палестинської проблеми Анкара бере участь у роботі Комітету ООН із здійснення невід'ємних прав палестинського народу, який було створено у 1975 році і до складу якого входить 33 країни, в тому числі й Туреччина. На прес-конференції за результатами засідання цього Комітету у Стамбулі голова МЗС Туреччини А. Давутоглу заявив, що єдиним правильним вирішенням близькосхідної проблеми є створення двох незалежних держав; з цією метою слід зміцнювати державні інститути в Палестині¹⁷. У відповідь на це президент Ізраїлю Шимон Перес в інтерв'ю "Wall Street Journal" заявив, що у турецького прем'єра "манія величч" і турецькі лідери мають корисливі цілі, оскільки вони розуміють, що один з найбільш ефективних способів зміцнити свої позиції всередині країни – це переконання свого народу в завищених можливостях турецької держави¹⁸.

Апогеєм загострення відносин між країнами став інцидент із "Флотилією свободи", в результаті якого від ізраїльських куль загинули громадяни Туреччини. Через це Анкара відкликала свого посла з Ізраїлю та виступила із загрозливими промовама. Так, 1 червня 2010 року у виступі перед парламентом країни Р.Т. Ердоган заявив, що здійснена Ізраїлем "різанина" на борту турецького судна є порушенням міжнародного законодавства, і закликав уряд Ізраїлю припинити блокаду Сектору Гази; якщо ж Ізраїль негайно не виконає вимоги Туреччини, то відносини між країнами погіршаться ще більше.

Своїми активними діями Туреччина змогла розбудити світове співтовариство та привернути його увагу до палестинської проблеми. Негативно на дії Ізраїлю відреагували не лише ЄС, а і США. На фоні мовчання арабських країн Туреччина в очах мусульманського світу проявила себе з найкращого боку.

Окреме місце у зовнішній політиці Туреччини займають відносини Анкари з країнами тюркського світу. Якщо у 1990-х роках політика Туреччини у Центральній Азії багато в чому будувалася на емоціях, то зараз Анкара до питань інтеграції і співробітництва підходить виважено. На думку турецьких урядовців, інтеграція тюркських республік мусить відбуватися в першу чергу на засадах економічного та культурного співробітництва. Прикладом такої успішної інтеграції тут може бути ЄС, у якому країни Європи спочатку зайнялися вирішенням питань економічного характеру, а вже згодом перейшли до створення єдиних політичних інститутів і структур.

Стратегічною метою для Туреччини тут може бути створення політичного союзу тюркомовних країн та перетворення його у значного гравця міжнародної політики.

На цьому шляху Туреччиною вже робляться значні кроки. Зокрема, регулярно відбуваються курултай та саміти глав тюркських країн. Останній – IX саміт глав держав тюркомовних країн відбувся 2–3 жовтня 2009 року в місті Нахчиван (Азербайджан). У роботі саміту взяли участь президент Азербайджану І. Алієв, президент Туреччини А. Гюль, президент Казахстану Н. Назарбаєв та президент Киргизстану К. Бакієв. За результатами роботи саміту було укладено угоду про створення Ради співробітництва. Учасники саміту також підтримали ідею створення Фонду ТЮРКСОЙ зі збереження і підтримки багатого тюркського культурного спадку.

Окрім самітів, діє Парламентська асамблея тюркомовних країн, секретаріат якої розташований у Баку. Перше засідання асамблеї відбулося у вересні 2009 року. У її межах організована взаємодія депутатів тюркських країн.

Підводячи підсумки дослідження, слід зазначити, що Туреччина вже на сьогодні є регіональною силою, яка має власні національні інтереси і намагається сприяти їм через низку регіональних та міжнародних союзів. Анкара прагне посилити її вплив в ісламському світі шляхом реалізації нової зовнішньополітичної доктрини і намагається проводити незалежну політику в регіоні.

Анкара бере на себе відповідальність у вирішенні регіональних проблем, прагнучи при цьому виконувати функції лідера, заявляє

про свою відповідальність у вирішенні різних міжнародних конфліктів: палестино-ізраїльського протистояння, проблем Нагорного Карабаху, Кіпру, Ірану, Афганістану, етнічних конфліктів у Центральній Азії. Все це – сигнали світовому співтовариству про претензії Туреччини на лідерство в регіоні. Туреччина тут поступово займає вакуум, який виник після відходу Європи, колишнього гравця номер один на Близькому Сході, а зараз “країни у відставці”¹⁹.

Поступово зростає довіра до Туреччини й серед ісламських країн. Свідченням цього є обрання на посаду Генерального секретаря ОІК турка, запрошення прем'єр-міністра Туреччини на саміт Союзу арабських країн як “постійного гостя” та ін.

Посилення ролі Туреччини у регіоні відбувається на фоні змін у світовій

політиці, які, на думку деяких дослідників, можуть привести до зміни світового балансу сил. Нові молоді країни, котрі вже досягли високих показників в економіці, наразі прагнуть вступити до “клубу сильніших” й у міжнародних справах. Ці намагання не лише свідчать про зміщення полюса впливу на Південь та на Схід, а й містять виклик країнам, які мають право вето в ООН.

Однак Туреччині ще слід багато чого зробити, щоб досягти поставленої мети. Так, Анкара прагне вирішити найбільш гострі питання зі своїми сусідами (Вірменією, Сирією, Іраком), але поки що до повної довіри у відносинах Туреччини з цими країнами далеко. Невідомо і як складатимуться надалі відносини Туреччини з Іраном – іншою країною-претендентом на лідерство в регіоні.

¹ Mustafa El-Labbad. Turkey in Arab eyes // Al-Ahram Weekly. 03–09 December 2008.

² Turkiye. 27.05.2010.

³ Kemal Kirisci. Turkey's foreign policy in turbulent times. Paris, 2006. P. 26.

⁴ Гаджиев А.Г. К вопросу о глобальных внешнеполитических амбициях Турции // Институт Ближнего Востока, 31.05.2010 [http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/31-05-10a.htm].

⁵ Гаджиев А.Г. К вопросу о турецких инициативах в рамках межцивилизационного взаимодействия // Институт Ближнего Востока, 22.05.2010 [http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/22-05-10.htm].

⁶ Soner Cagaptay. Is Turkey Leaving the West? // Foreign Affairs. October 26, 2009.

⁷ Nick Danforth. How the West Lost Turkey // Foreign Policy Magazine. November 25, 2009.

⁸ Гаджиев А.Г. К вопросу о глобальных внешнеполитических амбициях Турции // Институт Ближнего Востока, 31.05.2010 [http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/31-05-10a.htm].

⁹ Гаджиев А.Г. К вопросу о глобальных внешнеполитических амбициях Турции // Институт Ближнего Востока, 31.05.2010 [http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/31-05-10a.htm].

¹⁰ Гаджиев А.Г. К вопросу о турецких инициативах в рамках межцивилизационного взаимодействия // Институт Ближнего Востока, 22.05.2010 [http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/22-05-10.htm].

¹¹ Гурьев А.А. Ситуация в Турции: апрель 2010 г. // Институт Ближнего Востока, 06.05.2010 [http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/06-05-10c.htm].

¹² Ахмет Давутоглу. Внешняя политика Турции и Россия // Россия в глобальной политике. № 1, январь – февраль 2010. С. 61.

¹³ Mustafa El-Labbad. Turkey and Brazil step in // Al-Ahram Weekly. 27 May – 02 June 2010.

¹⁴ Гаджиев А.Г. К итогам стамбульской конференции по Сомали и ее значение для Турции // Институт Ближнего Востока, 26.05.2010 [http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/26-05-10a.htm].

¹⁵ Ahmet Davutoğlu. Turkey's Zero-Problems Foreign Policy // Foreign Policy magazine. 20 May 2010.

¹⁶ Гурьев А.А. Ситуация в Турции: апрель 2010 г. // Институт Ближнего Востока, 06.05.2010 [http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/06-05-10c.htm].

¹⁷ Гаджиев А.Г. Стамбульское заседание Комитета ООН по осуществлению неотъемлемых прав палестинского народа и Турция // Институт Ближнего Востока, 28.05.2010 [http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/28-05-10.htm].

¹⁸ Гаджиев А.Г. Стамбульское заседание Комитета ООН по осуществлению неотъемлемых прав палестинского народа и Турция // Институт Ближнего Востока, 28.05.2010 [http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/28-05-10.htm].

¹⁹ Jorge Almeida Fernandes. O eixo Brasil-Turquia // Publico. 22.05.2010.